

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
Филолошки факултет „Блаже Конески“ - Скопје

FOLIA PHILOLOGICA MACEDONO-POLONICA

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
Филолошки факултет „Блаже Конески“

ISSN 1897-5607

FOLIA PHILOLOGICA MACEDONO-POLONICA

Том 9-10

Зборник на трудови од X македонско-полска научна конференција
(одржана во рамките на Меѓународниот славистички собир
на 15-16 јуни 2017 г. во Скопје)

Уредник на изданието: Лидија Танушевска

Скопје, 2018

Издавач: Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје

Уредник на издавачката дејност: Анета Дучевска, декан на факултетот

Уредник на изданието: Лидија Танушевска

Меѓународен уредувачки одбор:

Милица Миркуловска, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје

Jan Sokolowski, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław, Polska

Саша Тофоска-Јаневска, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје

Lech Miodyński, Uniwersytet Śląski, Katowice, Polska

Елена Петроска, Montana State University Billings, USA

Рецензенти:

проф. д-р Мери Јосифовска,

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје

dr Agnieszka Będkowska, Karl-Franzens – Universität Graz

Јазична редакција:

Милица Миркуловска,

Лидија Танушевска,

Наталија Лукомска (за полски јазик),

Екатерина Терзијоска (за руски јазик),

Бранислава Стојановиќ (за српски јазик)

Лектура:

Милица Миркуловска

Компјутерска подготовка и печат:

БороГрафика

Дизајн на корицата:

Наталија Лукомска

Тираж: 300 примероци

ISSN 1897-5607

СОДРЖИНА

Вовед

Лидија Танушевска	9

Поздравни обраќања

Katarzyna Ptaszyńska, Konsul RP w Skopje	21
Милица Миркуловска/Лидија Танушевска	23

Лингвистички студии

Зузана Тополињска

„Основна поделба на предикати во функција на конститутивни членови (КЧ) на пропозиции (семантика > форма)” ...	29

Ева Јенджејко

„Перифрастична предикација во словенските јазици: теоретски и практични проблеми при описот на сложените предикати”	35

Станислава-Саша Тофоска

„Македонскиот глагол САКА и неговите полски еквиваленти”	51

Adam Dobaczewski

„Szeregowe repetycje czasowników w języku polskim”	63

Виолета Николовска

„Когнитивните процеси на помнење и заборавање од семантички и синтаксички аспект”	75

Елена Петроска

„Виртуелните споредби маркирани со операторот <i>небаре</i> во македонскиот јазик и неговите полски еквиваленти”	87

Alicja Wójcicka

„Czemu służy zaimkowy korelat zdaniowy?

Kilka uwag o fakultatywnym 'to' 93

Марјан Марковиќ

„Глаголските основи –*ved-*, –*vod-* како деривациски јадра

во македонскиот и во полскиот јазик” 107

Natalia Łukomska

„*Głagolski prilog* w odmianie potocznej współczesnego języka

macedońskiego – frekwencja i poprawność użycia” 119

Соња Миленковска

„Да-конструкции како аргументи на предикати од втор ред

во минато време (со фокус на *може*) (македонски ~ полски)” 127

Piotr Żmigródzki

„Obraz kategorii gramatycznych polszczyzny

w *Wielkim słowniku języka polskiego PAN*” 135

Ангелина Панчевска

„Хортативни конструкции во македонскиот и во полскиот јазик” 149

Јан Соколовски

„Од проблематиката на конфронтативниот опис

на зборообразувачкиот систем на македонскиот и полскиот јазик

(враз фонот на другите словенски јазици)” 157

Веселинка Лаброска

„За неколку лексеми од областа на ткаењето во македонскиот

и во полскиот јазик – лексичко-семантичка анализа” 171

Małgorzata Stryszewska

„Z badań nad derywacją przymiotników odrzeczownikowych

w języku macedońskim i polskim” 181

Редефинирање на емиграциската книжевност

Lech Młodyński

„Ojczyzna ideologiczna w piśmiennictwie macedońskim
na tle słowiańskich wizji macierzy i obczyzny” 193

Н. Илиевски, А. Јованчевски, Т. Кариќ,

Н. Коцев, К. Ристовска, Д. Стојановски

„Раздоменоста, полскиот и македонскиот романтизам”
(студентски прилог) 207

Лидија Танушевска

„Наративот на фактите (Лидија Димковска vs. Мариуш Шчигел)” 215

Соња Стојменска-Елзесер

„Историската проза на Агата Тушинска” 223

Калина Малевска

„Улогата на книжевноста во разликување
на политичката моќ во *Заробениот ум* на Милош” 231

Владимир Мартиновски

„Новите одисеи во романите *Никој* од Јежи Анджејевски
и *Одисеј* од Данило Коцевски” 243

Литерарно-културни контексти - меѓу минатото и иднината

Кристина Николовска

„Недостиген сон на тишината...
(поетиката на Анте Поповски и Вислава Шимборска)” 255

Јованка Денкова

„Научната фантастика на Станислав Лем” 265

Милица Миркуловска

„Киберџада – барокот на космосот” 281

А. Аврамовски, Н. Илиевски, К. Сапаловска „Словенската религија на територијата на денешна Полска“ (студентски прилог)	301

Varia

Сашо Кокаланов Кон „Магионичарот“ од Магдалена Парис, добитник на наградата за литература на Европската Унија за 2015 г., во издание на Антолог и во превод на Милица Миркуловска	317

Милица Миркуловска Извонреден полонистички и македонистички онлајн потфат на „Бегемот“	321

Лех Мјодињски Симболите на местото во македонската култура и литература (Lech Miodynski: <i>Symbole miejsca w kulturze i literaturze macedońskiej</i> , Katowice 2011: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego)	327

Милица Миркуловска Македонски : полски – научен пристап кон грижата за јазичната култура (Лидија Танушевска <i>Прилог кон конфронтативната граматика на македонскиот и на полскиот јазик</i> , Скопје 2017: Бегемот)	331

УДК 821.162.1-31.09

Јованка ДЕНКОВА*Филолошки факултет**Универзитет „Гоце Делчев“, Штип, Македонија*

НАУЧНАТА ФАНТАСТИКА НА СТАНИСЛАВ ЛЕМ

Апстракт: Во овој труд се разгледуваат два романи од творештвото на познатиот полски писател Станислав Лем, „Соларис“ и „Непобедливиот“. Најпрвин, ќе се укаже на некои дефиниции на овој жанр, а потоа, согласно со теоретичарите на научната фантастика, ќе се укаже и на нејзините карактеристики и класификации. Притоа, преку анализа на овие два научно-фантастични романи, познати во светски рамки, ќе се разгледуваат особеностите на научната фантастика како жанр, и истите ќе се експлицираат преку ексцерпција на соодветни книжевни моменти во споменатите романи. На тој начин, ќе се потенцира што е она што го издвојува творештвото на Станислав Лем од творештвото на останатите автори на научна фантастика во светски рамки.

Клучни зборови: научна фантастика, Станислав Лем, романи, Соларис, Непобедливиот.

1. Вовед

Станислав Лем, полскиот романиер, футурист, книжевен теоретичар, сатиричар, и филозофски теоретичар, силно се обиде да ја ослободи неговата работа од оковите на сегашноста. Во десетиците романи, раскази, есеи, металитерарни експерименти, и футуролошки расправи, тој се обидел да замисли сè, од живиот океан кој можеше да ги прочита човечките умови (Solaris), до рој небиолошки механички инсекти (Непобедливиот), па сè до суперкомпјутер многупати поинтелигентен од неговите човечки творци (Голем XIV) (Glintar). Полскиот писател на научна фантастика и теоретичар на науката, Станислав Лем, е еден од најсофистицираните и најефикасните коментатори на тешкотиите со кои се соочуваат многу сложени и чувствителни општествени системи во време во кое доминираат науката и технологијата (Barnouw 1979).

„Научната фантастика како жанр се раѓа низ спојување на повеќе книжевни облици и тематски определувања - на утопијата, имагинарните патувања, филозофско-алегоричните раскази, научно-популарните текстови, но и од оние дела на фантастиката каде што науката или научникот биле поврзани со појавата на необичното и (привидно)

необјаснивото“ (Урошевиќ 1988). Постојат голем број на спротивставени мислења за тоа дали меѓу научната фантастика и фантастиката има повеќе сличности или разлики. Така, Доналд Волхајм ја смета научната фантастика за „гранка на фантастиката која, иако не одговара на нашето современо знаење, е направена веројатно со тоа што читателот ги сместува научните можности во иднината или во малку познатите епохи на минатото“ (Урошевиќ 1988: 256). Жак Стернберг во книгата *Едно предворје на фантастиката наречено научна фантастика*, ја нарекува научната фантастика „само една модерна форма на фантастиката“ (Урошевиќ 1988: 256).

Но, колку и да има автори што го застапуваат мислењето дека меѓу научната фантастика има повеќе сличности отколку разлики, сепак поголем е бројот на оние теоретичари кои го негираат ставот дека научната фантастика води потекло од фантастиката.

Оттука, неминовно е да се укаже и на разликите меѓу фантастиката и научната фантастика. Најзначајните од нив се: присуството на елементи на науката и техниката во научната фантастика, наспроти нивното отсуство во фантастиката; времето на одвивањето на фантастиката е минатото или сегашноста, додека пак, научната фантастика се одвива во иднината; во фантастиката доминантни чувства се стравот, песимизмот или непријатното изненадување кај јунакот, наспроти изненадувањето во научната фантастика, како и желбите и надежта во позитивен исход; во фантастиката е доминантна беспомошност на јунакот, а во научната фантастика тоа е неговата борба; фантастиката се одвива во средина која ни е позната, додека пак, во научната фантастика се создава нова средина, која е поинаква од познатата; во фантастиката е засегнат поединецот како индивидуа или евентуално групата, додека пак, во научната фантастика засегнато е човештвото и неговата судбина. Се разбира, ова не е конечниот список на сите разлики меѓу фантастиката и научната фантастика, но тие се доволно примамливи да го привлечат вниманието на истражувачот и оној кој сака да пишува на оваа тема.

Зоран Живковиќ во студијата „Современици на иднината“ подвлекува дека „фантастиката и научната фантастика понекогаш можат да имаат слични исходи, но тоа никако не значи дека меѓу нив може да се стави знак на еднаквост, затоа што жанровата припадност не се одредува според исходот, туку според природата на дејството на елементот на фантастичното“ (Živković 1983: 17).

Научната фантастика, како жанр, се преплетува со многу други жанрови и науки, како чудесното, митологијата, фантастиката, окултизмот, потоа психоанализата и други. Во „Речникот на книжевни термини“ зборот фантастика се поврзува со „претстави, слики, мисли создадени со помош на фантазија, во која стварноста се појавува во зголемен, таинствен или натприроден вид, како чудо или магија, мора, ужас и слично“, а, пак, во речникот „Larousse“ „фантастиката се среќава таму каде што се среќаваат натприродни суштества“. Лорета Георгиевска - Јаковлева вака ја дефинира фантастиката: „Фантастиката може да се дефинира како жанр во кој со помош на фикцијата (т.е. илузијата на стварноста) и нарацијата се овозможува рамноправен статус на настаните од природниот и неприродниот тек“ (Георгиевска-Јаковлева 2001:47). Поточно, таа зборува за постоењето на два света: реален и фантастичен, при што доаѓа до нивен судир, или „фантастичниот свет може да се доживее како рамноправен со

реалниот, што е и основен предуслов за појавата на фантастичното“ (Георгиевска-Јаковлева:41).

Во романот „Соларис“ доаѓа до израз токму врска со фантастиката и психоанализата.

2. „Соларис“

Авторот кој пишува на полски јазик и кој отстапува од американската фантастична матрица, Полјакот Станислав Лем, на книжевната сцена го нуди можеби и најавтентичниот вонземски концепт, концептот за Соларис. *Соларис* буквално е име на планета. Реално не е откриена, но читајќи го Лем, се добива впечаток дека таа реално постои. Сугестивниот текст на Станислав Лем го вовлекува читателот и му овозможува да отпатува во некој друг свет, а истовремено удобно да е сместен во својата фотелја за читање. Она што, всушност, е и една од функциите на фантастиката (Исмајлоска 2016). Романот „Соларис“ е роман за посетата на научникот-психолог Келвин на планетата Соларис, откриена пред стотина години, како планета која има две сонца – црвено и сино. На почетокот од нејзиното откривање, научниците мислеле дека на неа е можен живот, но откако и по повеќегодишните истражувања надежите се изјаловиле, јавноста го изгубила интересот за оваа планета. Дејството се одвива во некоја далечна идна, неопределена иднина. Преку гласот и погледот на Келвин се прекршуваат концептите на времето и на просторот, реалноста и илузијата, сонот и јавето. Преку него се (пре)толкуваат антрополошките категории и уште еднаш се поставува прашањето на човекот, неговите потенцијали и ограничувања (Исмајлоска 2015). Келвин пристигнува на планетата, без да ни се открие причината за неговото доаѓање и уште на самиот почеток, со стапнувањето на новиот терен, тој ја открива хаотичната состојба на станицата. Самата атмосфера делува катаклизмично, без жива душа наоколу, иако на станицата треба да има тројца научници. И средбата со првиот научник Снаут, кој изгледа пијано и дезориентирано, не дава никакви надежи за нови информации. Тој не открива ни што станало со третиот научник Гибаријан, кој го нема во станицата. Уште при првата средба Снаут ќе го предупреди Келвин за чудните случувања во станицата: „Ако видиш некој друг, разбираш, не мене или Сарториус, разбираш, тогаш...немој ништо да правиш....Те сфаќам. Помислуваш дека сум се мрднал од умот. Не. Не сум се мрднал од умот. Не умеам поинаку да ти го кажам тоа...за сега. Во секој случај не заборавај. Те предупредив“ (Лем 1989: 12-13). Ваквите предупредувачки зборови создаваат несигурност кај Келвин, која се засилува со исчезнувањето на Гибаријан и непојавувањето на третиот научник – Сарториус. Келвин го запознава читателот со историјата на Соларис, на самите почетоци од неговото откривање, кога научниците ја забележале необичноста на океанот кој го има таму. Неговото истражување предизвикало многу различни хипотези, од кои сите се покажале едностранни. Она во што сите се согласувале е дека не се работи за обичен океан, туку за некаква материја која е во состојба да ги копира работите, кои се потопуваат во неа. Ваквото сознание предизвикало и многу спорни дилеми, дали постои единство меѓу материјата, духот и свеста, поточно, дали океанот поседува свест и дали може да се воспостави контакт со него. Но, откако понатамошните истражувања не дале резултати, јавноста го изгубила интересот. Случувањата кои следуваат, ќе покажат дека на станицата се случува нешто

невообичаено. Имено, се чини дека штом луѓето го загубиле интересот за можноста за контакт со океанот, и ја потцениле неговата интелигенција и комуникација, тој започнал да дејствува. Тоа најпрвин ќе го сфатат научниците во станицата, кога пред нив ќе почнат да се појавуваат ликовите од нивното минато, но не како привиденија туку како реални луѓе. Токму на тоа се однесува предупредувањето на Снаут, веднаш по стапувањето на Келвин на станицата, и од тој момент па натаму, Келвин, постојано ќе го има впечатокот дека не е сам. Во случајов, неодминливо мораме да се согласиме со тврдењето на Мерсиха Исмајлоска, дека „океанот, кој е симбол на планетата, е оној за кого постои силна желба за контакт. Како што вели и самиот Лем, со книгата сакал да создаде визија за човековата средба со нешто што сигурно постои, на еден надмоќен начин, но не може да се сведе на човековите концепти, идеи или слики. Што значи, според него, контактот е невозможен, но она низ што поминуваат неговите јунаци се варијации на темата за средбата и разминувањето, самотијата и осаменоста, потребата за друг како од Огледало (Исмајлоска 2015:268).

Неодминливо е тврдењето на Цветан Тодоров, кој во книгата „Увод во фантастичната книжевност“ (Todorov 1987:35-49) прави дистинкција меѓу чудното, чудесното и фантастичното, при што ја смета фантастиката за некој вид граничен жанр кој е на границата меѓу чудното и чудесното. Тој смета дека постојат три услови за појавата на фантастичното: нерешителноста на ликот или читателот, како и посебниот начин на читање на текстот, при што се исклучува алегориското и поетското читање. Ако се навратиме на самиот текст на романот, ќе се воочи дека токму нерешителноста на Келвин, го вовлекува читателот во сферата на фантастиката, како и чувството на грозоморност кое се јавува кај него, кога околу себе чувствува некакво неиндентификувано присуство: „Кожата на вратот и на грбот почна да ми жежи, чувството на тежок, неподвижен поглед стануваше неподносливо. Не бев свесен за тоа дека, вовлекувајќи ја главата меѓу рамениците, сè посилено се потпирав на масата што почна полека да се лизга по подот; ова движење како да ме ослободи. Нагло се свртев. Собата беше празна“ (Лем 1989:24). Ова е моментот кога фантастиката почнува да навлегува во романот и да го држи вниманието на читателот. Чувството на загрозеност, несигурност, страв, се чувствува кои ја внесуваат фантастиката во овој научно-фантастичен текст. Тоа чувство се потврдува и со необјаснивата појава на Црнкињата, за која подоцна Келвин востановува дека е дух кој го придружувал мртвиот Гибаријан, па сега немирно скита низ станицата, а нејзиното тело ќе го пронајде покрај безживотното тело на научникот: „...Здогледав голема, нејасна фигура слеана со полумракот. Застанав како парализиран. Од длабочината на овој огранок, гегајќи се, без да брза, одеше една огромна Црнкиња...Онаму кајшто ходникот свртуваше, таа сврте и исчезна во вратата од кабината на Гибаријан. Вратата тивко се затвори и останав сам. Со десната рака ја зграпчив тупаницата на левата рака и ја стегнав со сета сила, дури не ми скрцкаа коските. ...Што се случи? Што ли беше ова? Нагло, како удрен од гром, се сетив на предупредувањето на Снаут. Што требаше ова да значи? Која беше оваа чудовишна Афродита? Од каде се најде овде? Направив еден, само еден чекор кон кабината на Гибаријан и се здрвив. Дури и премногу добро знаев дека нема да влезам таму... Нешто не штимаше, нешто не беше во ред – ах! Инстинктивно ја очекував одвратната, силна реа на нејзината пот, но дури и кога минуваше крај мене на еден чекор, ништо не почувствував“ (Лем 1989: 30, подвлеченото-мое, ЈД). Од извадокот е евидентно дека ликот не верува во она што го гледа, па се обидува да воспостави контакт со реалноста

со физички дразби на својата рака, повредувајќи се, при што видлива е неговата нерешителност, но и страв да ја следи појавата, иако е свесен дека тоа што се случува не одговара на физичките закони. Уште поголема е грозоморноста кога по направениот експеримент ќе утврди дека таа е материјализиран дух, кој е во полужива состојба: „Тогаш се случи неверојатна работа: ова тело изложено на температура од минус дваесет степени и се помрднуваше. Ја повлече ногата назад како заспано куче кога ќе се повлече за нога“ (Лем 1989: 45). Ова сознание ќе го доведе ликот во состојба да се сомнева во својата лудост и здрав разум: „Бев столчен, мислите ми се лизгаа низ некаква стрмина, заканувајќи се дека ќе се струполат – загубата на свеста, уништувањето, ми изгледаа како неизмерна милост... Тогаш се случи нешто што не би го очекувал: помислата дека сум се спобудалел, не смири“ (Лем 1989: 45). Набргу и Келвин го посетува гостин од неговото минато, неговата мртва сопруга, која пред десет години извршила самоубиство кога тој ја напуштил и притоа се самоубила со неговите инјекции. И покрај тоа што Келвин претходно е сведок на појавата на овие појави на станицата, сепак нејзината појава, кај него, пак е проследена со неверица: „Колку е убаво што ова е таков сон во кој се знае дека се сонува...Колку сликовит сон, не само што е во боја, ами и на подот гледам доста работи коишто вчера кога легнував не ги ни забележав. Кога ќе се разбудам – си помислив- ќе морам да проверам дали тие навистина лежат овде или, пак, се само производ на сонот, како Хари“ (Лем 1989: 49-50)“, а кога на раката ќе ѝ ја забележи трагата од убодот на инјекцијата, тој ќе биде веќе сосема сигурен, но ќе се однесува сосема нормално, како тоа да е неговата жена. Интересен е фактот што овие, суштества, односно појави, пред нивните блиски, секогаш се случува по состојба на сон, а за тоа, научниците имаат рационално објаснување: „Сарториус смета штом "гостинот" се јавува секогаш само тогаш кога човек се буди, тогаш најверојатно тој го извлекува од нас производствениот рецепт во текот на сонот. Тој смета дека најважната состојба за нас е – токму сонот“ (Лем 1989: 115). Планетата Соларис, преку својот океан, има капацитет да ги извлече најсилните записи од мозоците на екипажот, а тие записи најмногу се врзани со емоции на тага, болка, уживање. Од нив го создава нивниот партнер/противник кој ги преиспитува не само нивните туку и своите граници. Како средство за извлекување на записите, Океанот го користи сонот, една од човечките активности кои барем за уметноста била секогаш доведувана во врска со мистичното, чудесното, алхемиското. За психологијата, сонот е јазикот на несвесното, а токму оттаму Океанот ги влече своите информации (Исмајлоска 2015:269).

Нејзината нечовечка природа се открива во неколку факти, пред сè, од физичка природа, кои ни ги открива Келвин: прво, таа нема меморија на никакви настани пред доаѓањето на станицата, нејзината свест и меморија се чисти како на новороденче, што е во корелација со моментот кога Келвин открива дека нејзините стапала се нежни токму како на новороденче (како и претходно, сознанието за стапалата на Црнкињата), врз неа немаат влијание пилулите за спиење кои ѝ ги дава Келвин, "се сеќава" на работи кои се случиле по нејзината смрт и кои никако, според логичниот ред на работите, не би требала да ги знае, таа никогаш не е гладна, не спие, нејзината облека е постојано иста, не е вистинска, туку е како насликана. Но, нејзината нечовечка и натприродна сила, доаѓа до израз особено кога Келвин се обидува да се ослободи од неа и ја исфрла во вселената: „Целата ракета се тресеше, потфрлувана од серијата удари што доаѓаа од внатрешноста, ама какви удари! Кога наместо црнокосата, витка девојка, во бротчето би се наоѓал челичен автомат, речиси сигурно не би можел оваа маса од осум тона да ја

доведе до едно вакво грчевито тресење!“ (Лем 1989: 59). На крај, пред да се ослободи од неа, и нејзините крици го уверуваат во нејзината нечовечка природа: „Тогаш, од звучникот што беше поврзан со внатрешноста на ракетата, избувна еден продорен звук што не беше ниту квичење ниту шиштење, глас што воопшто не личеше на човечки, но и покрај тоа, во едно повторувано завивање успеав да го распознаам зборот „Крис! Крис! Крис!“ (Лем 1989: 60). Повторното појавување на жена му, без никаква меморија за претходниот настан, му го потврдува претходно кажаното од Снаут, а овојпат Келвин пак ќе биде сведок на нејзината неверојатна физичка сила: „Ја фатив кваката, иако не очекував дека би можел да ја додржам. Наглото повлекување за малку ќе ми ја извлечеше од рака...нејзината мазна пластична плоча се извиткуваше, како да е втиснувана од мојата страна во длабочина, кон собата. Емајлот почна да се одлушнува со ситни парчиња, разголнувајќи го челикот на касата, што сè повеќе се напрегнуваше...се слушна силно крцкање и монолитната, до крајни граници извиткана плоча се распакува. Истовремено, кваката, откорната од лежиштето, влепа во собата“ (Лем 1989: 85). Не е нормална и нејзината моќ за регенерација за ткивото, по сите повреди кои си ги нанесува, особено откако и сама ќе се обиде да се убие со течен кислород.

Романот завршува со конечното исчезнување на Хари, во што ѝ помага Снаут, а Келвин откако преку енцефалограм му ги испраќа своите мисли на океанот, успева да воспостави некаков првичен контакт со него (Лем 1989: 180), и останува на Соларис, со надеж за некаков иден контакт: „Но живееше во мене очекувањето, последното нешто што ми остана по неа. Какви исполнувања, исмејувања, какви маки уште очекував? Не знаев ништо, опстојувајќи во непоколебливата верба дека не изминало времето на ужасните чуда“ (Лем 1989: 182).

Влада Урошевиќ вака ја дефинира фантастиката: „Фантастиката би била жанр во кој неверојатните нешта остануваат докрај необјаснети, каде низ настани што се поставени во сегашноста или во минатото, во свет што одговара на едно познато секојдневие, поединец или затворена група луѓе се загрозени од сили што се невидливи или занемерливи за другите во тој миг, предизвикувајќи кај читателот чувство на страв или вознемиреност“ (Урошевиќ 1988:262). Истиот автор, вака ја дефинира научната фантастика: „Така, научната фантастика би била жанр во кој неверојатните нешта се објаснети со помош на техничките пронајдоци или со реализирање на научни хипотези, каде што низ настани што се поставени во иднината, во еден свет што е наполно различен од нашиот денешен, една група луѓе се борат за цел што има значење за целото човештво, предизвикувајќи кај читателот чувство на изненадување или восхит“. Роже Кајоа, пак, истакнувајќи ги разликите меѓу бајката, фантастиката и научната фантастика, смета дека „фантастиката не ја претставува стварноста чудесна, туку необичното и невозможното го претставува како стварно. Притоа, фантастиката изразува еден скандал, раскин, чуден, речиси неиздржлив пробив во реалниот свет....Во фантастиката, натприродното се појавува како прекин на сеопштата целосност. Чудото тука станува една недозволена и заканувачка агресија, која ја нарушува стабилноста на еден свет чии закони дотогаш биле сметани за строги и неизменливи. Тоа е Невозможното, одеднаш навлезено во еден свет каде што невозможното е изгонето по самата дефиниција“ (Кајоа 1972: 728-729). „Фантастиката, во суштина, ни нуди задоволство во онаа прекрасна игра со невидливите сили, со човековите емоции или со "невозможността" на чудото во рамките на една рационализирана свест“ (Капушевска-Дракулевска 1998: 35).

Исто така, се знае дека омилените теми на фантастиката се: двојниците, игри со времето и просторот, мешање на сонот и јавето. Цветан Тодоров разликува две групи теми: јас-теми (двојник, преобразба, натприродни суштества, пандетерминизам, игра со времето и просторот) и ти-теми (вампиризам, смрт, хомосексуалност, зголемена полова желба, инцест...)“ (Todorov 1987: 124-143). Споменатиов роман, според типологијата на Тодоров, би рекле дека сите спаѓа во т.н. „ти“ теми, обработувајќи ја смртта, која е поврзана со сонот и со жената, која во овој роман ја поврзуваме со сексуалноста, либидото и потсвеста, кои се земаат како битни елементи, кои, пак, од друга страна, дополнително, ја мистифицираат секоја ситуација во којашто се наоѓаат главните носители на дејството. Не е случајност, што сите "гости" кои го "посетуваат" Соларис, се жени. Женскиот принцип отсекогаш бил сметан за помистичен од машкиот и е користен во опозицијата на светло-темно, ден-ноќ, сонце-месечина, машко-женско, каде што женскиот принцип бил врзуван за сите оние прерогативи кои ги носи темното, ноќното, месечината и.т.н., што би значело дека во овие фантастични раскази женскиот субјект се зема како движевачка сила, како копнеж по знаењето, како откривање на новото, како отварање на нови прозорци на сонот, кој во релација со јавето нè доведува до нови сознанија, до повисоки рамништа на знаењето (Вељаноска).

3. „Непобедливиот“

Постои еден парадокс во срцето на научната фантастика. Најосновната аспирација на жанрот - самата нејзина суштина, навистина - е да го надмине времето и местото. Не само да се предвиди иднината, туку и да се замислат работи кои се сосема туѓи за човечкото искуство. Како би еволуирале вонземските форми на живот, во споредба со оние на Земјата? Како ќе изгледа човечкото општество 10.000 години од сега? Што е вештачка интелигенција? НФ се обидува да го замисли незамисливото, да го сфати несфатливото, за да се опише неописливото, и да го прави тоа во една забавна, достапна проза (Gliner).

Темата на контактот со вонземската цивилизација или вонземен живот, Станислав Лем ја третира и во романот „Непобедливиот“. Ова е типично научно-фантастичен роман во која Лем третира теми кои комплетно припаѓаат на научната фантастика. Една од нив е темата на хибернацијата, со која впрочем и започнува романот. Всушност, „Непобедливиот“ е вселенски крстосувач, на кој 83 луѓе, наоѓајќи се во состојба на хибернација, патуваат кон планетата Регис III, за да ја истражат причината за исчезнувањето на вселенскиот брод „Кондор“: „Но сепак луѓето како да не сакаа да се разбудат уште долго време. Понекои бессилно си ги размрдаа рацете; пустотата на нивниот смрзнувачки сон ја исполнуваа кошмари и бладања“ (Лем 1975: 6). Регис III навидум е мирна планета, на која нема живот, но нивните истражувања ќе покажат дека таму има кислород, нема радијација, односно планетата ги има основните услови за живот: „Едноличноста на песочните бранови криеше таинствено спокојство. Нивните падини беа исполнети со пепелава сенка, гребените им црвенеа од зајдисонце...“ (Лем 1975: 17); „Колку подалеку, толку потемни изгледаа дините, нив ги просекуваа српови на црни сенки и, најпосле, се сливаа во сиво жолтило; тие ги пребаруваа вулканските карпи чии плочи стрчаа грозно“ (Лем 1975: 17).

Истражувањата на околината покажуваат дека навидум мртвата планета и не е така мртва. Имено, во океанот пронаоѓаат организми во вид на риби и растенија со чудно однесување кон дојденците: „Работава изгледа така дека нешто не го пуштило животот на копно...дека му попречило да излезе од водата“ (Лем 1975: 47); „Животот се зародува, пред сè, на прибрежниот плитководен појас дури потоа се спушта во длабината на океанот. Тука не можело да биде поинаку. Нешто го бутнало кон длабините. И мислам, дека сè до денеска го држи пристапот кон морето...Затоа што овдешните риби се плашат од сондите. На планетите што ги познавам јас, никакви живи суштества не се плашеле од апаратите; тие никогаш не се плашат од нешто кое не го виделе“ (Лем 1975: 48).

Во пустината откриваат урнатини од град, за кои утврдуваат дека се работи за метални конструкции кои потекнуваат многу одамна. Откритието на животот во океанот и урнатините на чудниот метален град, придонесуваат кај научниците да се роди една хипотеза за некогашните жители од планетата Лира. Со тоа авторот во овој научно-фантастичен роман воведува и една есхатолошка тема, за уништувањето на една цивилизација/планета и нејзин нов зародиш на друга планета. Имено,Лирјани: „Тоа не е бајка. Тие суштествувале навистина. ...Тие сите загинаа при експлозијата на Нова... Но сум слушал, не паметам ни каде историја, како тие се обидуваа да се спасат. Божеми испраќале кораби на сите планети од другите ѕвезди што биле блиску до нив...Можеби некој нивни кораб се спуштил овде? (Лем 1975: 49). Оваа тема се варира уште неколкупати во романот, при што авторот поставува многу прашања, на кои не се дава прецизен одговор, како: Што се случило со планетата Лира? Дали таа била уништена и кои биле причините за тоа? Дали Лирјаните (жителите на Лира) дошле на Регис? Дали останале на Регис и каде се, зашто во моментот на одвивање на дејството во романот, веќе ги нема? Бидејќи веќе ги нема, дали на Регис се соочиле со тамошната цивилизација и подоцна биле истребени од неа? Дали Лирјаните на Регис биле заменети со други вонземни суштества на Регис?, итн... Истава, есхатолошка тема, е разработена и во случајот со планетата Регис. Имено, пронаоѓањето на урнатините на металниот град, животот во океанот, раскопувањата на тлото, сето тоа укажува на постоење на некаков дамнешен живот на планетата, на која двапати се случувале катаклизми и уништување на истата, а причините за тоа, тие со одредена доза на резерва ги гледаат во радијацијата. На овој начин, авторот, нафрлувајќи ги сите тие прашања, ја навестува темата за цикличното уништување и создавање на Космосот, како најчеста тема во научната фантастика, за пренесување на животот на други, подобни планети, итн.

Исчезнатиот вселенски брод „Кондор“ е пронајден, но нема преживеани. Авторот ни ја предава напредната технологија која ја поседува „Непобедливиот“. Имено, за да ги видат последните мигови од постоењето на Кондор, научниците од „Непобедливиот“ го користат мозокот на еден од неговите патници како еден вид медиум. Од видените слики, сфаќаат дека патниците на Кондор, како да имале колективно бришење на меморијата: „Но го има изгубено не само сеќавањето за себе, туку и говорот, способноста да пишува, да чита...Целосен распад, уништување на личноста. Кај него нема останато ништо освен најпримитивните рефлексии. Тој може да оди и да јаде, но само ако храната му се доближи до усните...Не го разбира тоа што го гледа. Не ги разликува луѓето од предметите што се движат“ (Лем 1975: 85). Научниците претпоставуваат дека амнезијата ја предизвикало изложување на магнетен удар од силно

магнетно поле. За да се истражи хипотезата, испраќаат групи за истражување и тогаш на една од групите ѝ се случува несреќа во една од пештерите, каде откриваат и машина стара 300.000 години. Во втората експедиција има дваесет и двајца луѓе, од кои се враќа само еден преживеан и истражувањата покажуваат дека ако во моментот на нападот на магнетното поле, ако умот му е во состојба на некој вид парализа, вонземјаните не го сметаат за закана. Во романот се прикажани два вида од вонземската цивилизација кои војуваат меѓу себе. Едниот вид се еден вид на автоматизирани мушички, а вториот се некакви биолошки суштества кои настапуваат и напаѓаат во вид на облак. И обата вида се високоинтелектуални, придобиле и разум во тек на нивната еволуција. Среди нивната истребувачка војна се појавуваат луѓето. Од тие причини, луѓето решаваат да го испратат Циклоп, робот, најсовршена машина која ја имаат за да им испрати слика и тон од нападот на мушичките. Со тоа, во овој научно-фантастичен роман не е изоставена ни темата на роботите. Секако, сонот за создавање на човек од метал постои мошне одамна: уште во приказната за Дедал се зборува за циновскиот човек од метал, Талос, дело на критскиот градител и пронаоѓач, кој трипати дневно го обиколувал островот чувајќи го од напаѓачи. Влада Урошевиќ потенцира дека овие послушни и вредни слуги кои ќе ги вршат поситните работи без одлагање и мрморење се среќаваат во прозата кон крајот на XIX и почетокот на XX век. Името и однесувањето потекнуваат од чешкиот писател Карел Чапек, кој со тоа име означил метални копии на човек кои истовремено се една прекрасна машина и еден модерен и сигурен начин да се повтори откритието на Франкенштајн... Според Урошевиќ, „роботите се евтина работна сила, за своето одржување не бараат големи трошоци, послушни се, вредни, дисциплинирани. Поседуваат силно развиена интелигенција, но немаат никаков емотивен живот, во нив не се всадени можности за доживување на етички дилеми. Сепак, благодарейќи на некои усовршувања што ќе бидат применети над поновите генерации на овие суштества, тие ќе се здобијат со чувство за правда и неправда, за солидарност, па дури и со способност да мразат и со желба да господарат. Резултат на тоа е нивната побуна: тие загосподаруваат со светот, уништувајќи го претходно човештвото.... Во новата приказна за создавањето на вештачки суштества е присутно и чувството за вина, а и стравот од казна, како и бунтот на тие суштества против нивните создавачи и господари. ...Значи, заедно со темата *робот* во светската научна фантастика навлегува и темата на *побуната на овие вештачки суштества*, па научната фантастика ќе биде исполнета со дела во кои роботите се дигаат против своите создавачи и господари. Уништувачките војни во кои металните суштества ја искористуваат својата интелигенција и сила за да им се одмаздат на своите создавачи и господари ќе станат општо место на овој жанр... Американскиот писател Исак Асимов ги формулирал познатите „Три закони на роботиката“ кои за прв пат ќе се појават во 1940 година во расказот „Затворен круг“ и стануваат основа во која ќе биде потцртана разликата меѓу човекот како поединец и човештвото како целост.

И луѓето се свесни за силата на Циклоп, па затоа и го применуваат само во посебни случаи: „Во принцип такви машини не се применуваат на површината на планетите... Да се испрати по нешто „Циклоп“ беше еднакво на тоа-како да му се даде задача на ѓаволот...“ (Лем 1975: 143). По неговото обвиткување од црниот облак и прекилот на врската, Циклон се враќа кон нив, но овојпат се свртува против нив: „Машината која се беше откинала од под контролата на човекот, си замина во просторите на северната пустина“ (158). Луѓето, конструкторите на Циклон ја уништуваат својата креација: „Победата извојувана над „Циклоп“ сите ја пречекаа со молчење – немаше особено да

се радуваат поради уништувањето на сопственото и, згора на тоа, најсилно оружје“ (170). Видливо е дека со внесувањето на последната клаузула во законите на роботиката, односно со внесувањето на основниот закон на роботиката (роботот не смее да му нанесе зло на човештвото или со својата неактивност да дозволи тоа да биде нанесено), резонирањето на роботите станува помалку механичко и се доближува до основните одлики на резонирањето на човечкото суштество....Притоа, пред конструкторите на вештачките суштества се јавува проблемот како да се создаде суштество што е колку што е можно повеќе самостојно во своите одлуки, но притоа да се спречи можноста за негова побуна против својот создавач и господар“ (Урошевиќ 1988: 247-252). Таквата вештачка интелигенција, т.е. роботите се здобиле со преголема моќ и знаење, па се случило неизбежното. „Обидот за електронско оживување на човековата психа, наспроти фасцинантните можности, крие и некои фаустовски импликации. Создавајќи дух сличен на себе, или дух кој го надраснува, човекот на себе бесправно со го припишува божјиот лик, со што истовремено презема на себе одредени ризици и одговорности“ (Over 1978: 24). Авторите се занимаваат со проблемот на роботот, тие механички примери на човековата перфекција, кои, сепак, никогаш нема да бидат во состојба потполно да го заменат човекот. Тие се совршени и прецизни машини, кои функционираат извонредно и без никакви мани ги извршуваат своите задачи, но на крај, тие сепак остануваат само *хуманоиди*, а тоа значи безживотни и глупави имитатори на човекот.

Единствениот човек од експедицијата кој, се чини, е отпорен на нападите на таа вонземска цивилизација е Роган, решава да остане човек до крај и да се обиде да побара некој преживеан од експедицијата. Притоа, ќе преживее уште еден напад, но и ќе сфати дека се наоѓаат на планета на која се води борба меѓу неживи материи, меѓу облакот со кристалчиња и мушичките: „Тој имаше помислено, дека пред него се има заврзано борба, дека облаците ги исфрлиле на дното од кањонот оштетените „мушички“, дека тие сакале да се ослободат од тој баласт“ (Лем 1975: 210).

Поразен, со последни сили успева да го пронајде бродот и да се заштити на него, свесен дека како цивилизациска сила, луѓето сè уште се далеку и зад едните и зад другите: „...Вештачки исправен и стискајќи си ги тупаниците, за да го придуши неподносливото треперење на прстите, се упати право кон дваесеткатиот брод што стоеше меѓу поплавата на небото што бледнееше, толку величествен и неподвижно-огромен, како и навистина да беше непобедлив“ (Лем 1975: 216).

Заклучок

Во овој труд беа разгледани два романи од творештвото на познатиот полски писател Станислав Лем, „Соларис“ и „Непобедливиот“. Творештвото на овој полски футуролог, автор на научна фантастика, по многу нешто е специфично од останатото светско наследство на овој книжевен жанр.

Најпрвин, се осврнавме на некои дефиниции на жанрот научна фантастика, согласно со теоретичарите на научната фантастика, се укажа и на нејзините карактеристики и

класификации, а потоа се укажа и на нејзиното испреплетување со други жанрови и научни дисциплини. Притоа, преку анализа на овие два научно-фантастични романи, познати во светски рамки, беа разгледани особеностите на научната фантастика како жанр, и истите беа експлицирани преку ексцерпција на соодветни книжевни моменти во споменатите романи. На тој начин, се дојде до заклучни согледби дека она што го издвојува творештвото на Станислав Лем од творештвото на останатите автори на научна фантастика во светски рамки е токму непридржувањето кон американската и светска научно-фантастична матрица, а пред сè – третманот на темата "контакт" со вонземска цивилизација, каде писателот прави оригинални засеци во човековата психа. Тие обиди на човекот за прв контакт со вонземската цивилизација, во двата разгледани романи се реализирани на различни начини. Во „Соларис“, искористено е продрачјето на сонот (ониричка фантастика) како почетен чекор од кој произлегува мешањето на реалниот и имагинарниот свет, сонот и јавето, за да се откријат најголемите човекови стравови и човекот да дојде до сознание за сопствената ништожност пред тајните на Универзумот. Истовремено, продорот на жената во сонот, нејзината недофатливост и конечно исчезнување, асоцира на вечната потрага на човекот по знаење, креација и повисоки сфери на сопственото суштествување. Од друга страна, романот „Непобедливиот“ повторно ја актуелизира темата на прв/контакт со вонземска цивилизација која егзистира на туѓа планета. И во случајов, човекот е немоќен да се спротивстави на таа сила, која очигледно егзистира милиони години пред него и која поседува знаења далеку понадмоќни од неговите. И не само тоа, овој роман ја актуелизира и опасноста од машините, како реална и можна за човековата цивилизација.

Користена литература

- Георгиевска-Јаковлева, Л. 2001. *Фантастиката и македонскиот роман*, Институт за македонска литература, Скопје.
- Капушевска – Дракулевска, Л. 1998. *Во лавиринтите на фантастиката*, Магор, Скопје.
- Лем, С. 1975. *Непобедливиот*, Македонска книга, Скопје.
- Лем, С. 1989. *Соларис*, Детска радост, Скопје.
- Todorov, C. 1987. *Uvod u fantastičnu književnost*, Pečat, Beograd.
- Роже, К. 1972. Од бајките до научната фантастика, *Разгледи*, Скопје, бр.7.
- Урошевиќ, В. 1988. *Демони и галаксии*, Македонска книга, Скопје.
- Živković, Z. 1983. *Savremenici budućnosti*, Narodna knjiga, Beograd.
- Over, B. J. 1987. Axiomatika naučne fantastike, *Dometi*, Rijeka, br. 6.
- Rječnik književnih termina*. 1986. Nolit, Beograd.

Извори

Вељаноска, А. Митот за женската природа, олицетворен во мистичното и во загадочното на фантастичниот расказ, *Мираж*, електронско компаратистичко списание, <http://www.mirage.com.mk/index.php/en/home?catid=0&id=129>, 28.05.2017

Исмајлоска, М. 2015. Средбата на човекот со Соларис, *Филолошки студии*, Скопје, vol. XIII issue 2, стр. 266,

https://www.researchgate.net/publication/288427397_SREDBATA_NA_COVEKOT_SO_SOLARIS_KON_SOLARIS_OD_STANISLAV_LEM, пристапено на 29.05.2017

Barnouw, D. 1979. Science Fiction as a Model for Probabilistic Worlds: Stanislaw Lem's Fantastic Empiricism, *Science Fiction Studies*, No. 18, vol.6, part 2,

<http://www.depauw.edu/sfs/backissues/18/barnouw18art.htm>, 07.04.2017

Gliner, E. *The World According to Stanislaw Lem*,

<https://lareviewofbooks.org/article/world-according-stanislaw-lem/>, 07.04.2017

Јованка ДЕНКОВА

НАУЧНА ФАНТАСТИКА СТАНИСЛАВА ЛЕМА

Резиме: Овај рад испитује два романа из рада познатог полског писца Станислава Лема, "Соларис" и "Непобедливи". Прво, ми ќемо укажати на неке дефиниции овог жанра, онда, према теоретичарима научне фантастике, ми ќемо упутити на неке њене особине и класификации. Поред тога, анализом ова два научно-фантастична романа, који си познати у целом свету, ми ќемо узети у обзир карактеристике научне фантастике као жанр и они ќе бити објашњени кроз релевантне књижевне тренутке и одломке у овим романима. На основу тога, истичемо што је оно што разликује рад Станислава Лема од других писаца научне фантастике у свету.

Кључне речи: научна фантастика, Станислав Лем, романи, Соларис, Непобедливиот.